

ТЕОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

УДК 340.11

Білозьоров Є. В.
*кандидат юридичних наук, доцент,
заступник директора
навчально-наукового інституту № 2
Національної академії внутрішніх справ*

ПРИНЦИПИ ПРАВОЗАХИСНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ: ДОКТРИНАЛЬНИЙ ПІДХІД

У статті досліджено теоретико-правові засади розвитку принципів правозахисної діяльності у процесі формування правової держави і громадянського суспільства в Україні, а також розглянуто їх поняття, ознаки та види.

Ключові слова: правозахисна діяльність, принципи правозахисної діяльності, правова держава.

У процесі подальшої модернізації державної влади та становлення України як суверенної, незалежної, демократичної, соціальної, правової держави важливого наукового та практичного значення набувають питання, що стосуються прав та свобод людини і громадянина, їх законодавчого закріплення, охорони та ефективного захисту.

Питання правового захисту для сучасної України за своєю значущістю стоять в одному ряду з проблемами забезпеченням миру та безпеки, єдності, територіальної цілісності країни, виходу із політичної та економічної кризи тощо. Це обумовлюється тим, що для сучасної держави правозахисна діяльність направлена на досягнення стабільності внутрішньої та зовнішньої політики, досягнення злагоди та консенсусу різних соціальних суб'єктів, що є актуальним для українського суспільства.

Необхідно зазначити, що більшість теорій виникнення держави акцентують увагу на тому, що держава з'являється за необхідності захисту прав людини. Таким чином, у державі створюється й функціонує правозахисна система, основним змістом якої виступає правозахисна діяльність. В юридичній науці відсутній єдиний підхід до поняття правозахисної діяльності, її ознак, визначення системи суб'єктів, які виконують певні функції у цій сфері, що створює відповідні передумови для виокремлення принципів правозахисної діяльності в Україні.

Саме виходячи з наведених підстав, проблема принципів правозахисної діяльності є вельми актуальною і потребує ретельного дослідження, хоча їй приділяли певну увагу такі дослідники: В. І. Вишковська, М. В. Вітрук, С. Д. Гусарев, К. Ф. Гуценко, В. В. Копейчиков, Ю. В. Кривицький, А. М. Кучук, С. Л. Лисенков, О. А. Лукашова, О. В. Марцеляк, М. І. Матузов, В. Ф. Погорілко, П. М. Рабінович, О. Ф. Скакун, О. Д. Тихомиров, Ю. С. Шемшученко та інші вчені. Отже, в умовах проведення правової реформи окреслена проблема не втрачає своєї актуальності сьогодні, а навпаки, набуває нового значення в контексті формування сучасної держави в Україні.

Слід визнати, що принципам правозахисної діяльності в юридичній науці не приділялося належної уваги. На нашу думку, це пояснюється тим, що принципи правозахисної діяльності сприймаються лише як основні теоретичні ідеї, концепції, які є абстрактними, не пов'язаними з практичною діяльністю відповідних органів й таким чином необов'язковим до виконання, а відтак, і завдання встановлення системи цих принципів та їх характеристика – незначущим, другорядним.

Між тим, правозахисна діяльність – це складне, різнобічне явище правової дійсності, що пронизане певними загальними ідеями, які об'єднують його в єдине ціле і пов'язують із соціальним (економічним, політичним, культурним) життям. Ці найбільш загальні ідеї в сфері правозахисної діяльності визначаються її принципами. Без досконалого розуміння останніх не можна загалом зрозуміти сутності не тільки системи правового захисту, але й держави в цілому [1, с. 54].

На думку В. І. Вишковської, правозахисна діяльність – це один із видів соціальної діяльності, що реалізується спеціально уповноваженими суб'єктами на професійній основі та здійснюється на підставі й відповідно до правових основ з метою створення належних умов для ефективної реалізації прав та свобод людини і громадянина, підтвердження або відновлення оскарженого чи порушеного права людини [2, с. 137].

Необхідність науково-теоретичного обґрунтування нового для нашого суспільства інституту – правозахисної діяльності – вимагає наукової експертизи проектів законів та інших нормативних актів під кутом зору їх відповідності завданням забезпечення прав і свобод людини, актуалізує широкі наукові дослідження. По-перше, необхідна концентрація інтелектуальних сил суспільства на цьому напрямку, оскільки без організації і стимулювання наукових досліджень неможливо вирішити складні трансформаційні проблеми пострадянської України, а по-друге, пошук методологічних підходів до вирішення науково-практичних проблем у сфері суспільствознавства, правознавства, зокрема [3, с. 46].

Проблема захисту прав і свобод людини належить не лише до розгляду практичних. Потреба в такому захисті виникає при вчиненні певного правопорушення чи об'єктивно-протиправного діяння. Нині особливо гостро постає необхідність розробки цілісної наукової концепції правового захисту, яка охоплюватиме широке коло теоретичних положень стосовно поняття, суті, принципів правового захисту, особливостей його класифікації, впливу принципів правового захисту на практичну реалізацію цього захисту, соціально-правової природи гарантій захисту прав людини.

Охорона прав і свобод людини здійснюється з метою запобігання можливості їх порушення, а захист від скоєного правопорушення сприяє їх відновленню і притягненню винної особи до відповідальності. Ефективність захисту прав і свобод неможлива без відповідних передумов: загальних, якими виступає правова держава і громадянське суспільство, та спеціальних (юридичних, нормативних), якими є законодавчо закріплені права, свободи і обов'язки [4, с. 30]. Найголовнішою, третьою передумовою ефективного захисту є принципи правозахисної діяльності, тому що вони є початком, основою, вихідним пунктом всієї системи правового захисту. Правовий захист буде надійним настільки, наскільки всебічно, повно та чітко будуть закріплюватися та втілюватися в життя його принципи. Тому важливим завданням юридичної теорії і практики є визначення принципів правозахисної діяльності.

Доцільно зупинитися на загальних принципах права, тому що вони виступають певним “фундаментом” і є визначальними для інших різновидів правових принципів. Принципи права – це явища, що не тільки пов’язують право з політикою, економікою, духовним життям суспільства, а й забезпечують єдність різних правових процесів, форм, теорій, ідей і концепцій, понятійно-категоріальних рядів.

Для того щоб охарактеризувати принципи правозахисної діяльності, необхідно дослідити походження цього поняття. Термін “принцип” походить від латинського слова *prīncipium* – початок, основа; уживається в різних значеннях: 1) основне вихідне положення якоїсь теорії, вчення, науки, світогляду, політики, організації тощо; 2) внутрішнє переконання людини, що визначає її ставлення до дійсності, норми поведінки і діяльності; 3) основна властивість влаштування якогось механізму, устрою [5, с. 1072].

Із гносеологічного погляду категорія “принцип” тісно пов’язана з категоріями “закономірність” і “сутність”. Поняття “принцип” співвідноситься з категорією “ідея” тоді, коли останню філософи трактують як внутрішню логіку, закон існування досліджуваного об’єкта. Нарешті, у найширшому розумінні принцип є началом, вихідним пунктом, становленням буття, тобто існування тієї чи іншої діяльності. Отже, у принципах права міститься немовби “душа права” правової системи.

Надзвичайно істотні роль й місце принципів власне у праві. Адже саме принципи консолідують правотворчість та правосуддя, надають внутрішньої цілісності діючій правовій системі, слугують зміцненню законності, правопорядку, гарантують реалізацію інтересів і прав українських громадян. Вони забезпечують єдність процесу створення права, його реалізації, охорони й захисту.

На думку А. М. Колодія, теорія (аналогічно і класифікація) принципів права, а отже, і принципів правозахисної діяльності перебуває нині у стадії становлення й пошуку, формується як складний синтез опосередкування й осмислення багатьох проблем, пов’язаних з політичними, економічними, духовними та іншими процесами і відображає рух суспільства та держави до громадянського суспільства і правової держави. З погляду на це спеціальної уваги потребує проблема побудови системи принципів права і принципів правозахисної діяльності, що зумовлено специфікою суспільних відносин [6, с. 154].

Однак, для більш глибокого розуміння категорії “принципи правозахисної діяльності”, необхідно розглянути ознаки, що притаманні цим принципам. Принципами правозахисної діяльності керуються суб’єкти правозахисної діяльності при вирішенні завдань, що стоять перед цими органами, а принципи права є обов’язковими для всіх суб’єктів права, в тому числі й для правозахисників.

Оскільки принципи правозахисної діяльності є похідними від принципів права, то першим притаманні такі ознаки:

1. *Нормативність*. Як відомо, принципи правозахисної діяльності складаються з норм права, але вказати конкретний нормативно-правовий акт, що закріплює ці принципи, ще немає можливості. На жаль, в Україні ще не прийнято спеціального закону, який проголошував би ці принципи. Принципи правозахисної діяльності фрагментарно знаходять своє відображення в основному законі держави – Конституції України та інших нормативно-правових актах. Ця ознака полягає в тому, що ці принципи містять узагальнені права і обов’язки для певного кола суб’єктів, які

здійснюють правозахисну діяльність.

2. *Формальна визначеність*. Необхідно зазначити, що та чи інша правова ідея, загальне положення має бути закріплена (сформульована) в нормах права. Однак, треба зауважити, що існують різні прийоми нормативного закріплення принципів. Вони можуть бути виражені як в одній загальній нормі, так і в декількох пов'язаних нормах.

3. *Цільова спрямованість*. Ця ознака дає можливість виокремити принципи правозахисної діяльності за напрямом та бажаним результатом у галузі правового регулювання правозахисних відносин. Ознака цілеспрямованості вказує, що принцип правозахисної діяльності має відображати сутність певної сукупності норм права не тільки в статичній, а й у динамічній, в напрямі досягнення цілей правового захисту.

4. *Обов'язковість*. Принципи правозахисної діяльності – це не порада, не рекомендація; вони вимагають обов'язкового та повного втілення в практичній діяльності. Грубе та систематичне порушення цих принципів, ігнорування їх вимог не просто знижує ефективність правового захисту, але й підриває її основи. Суб'єкт правозахисної діяльності, який порушує вимоги принципів, має бути відсторонений від здійснення правозахисної діяльності, а за вчинення правопорушення повинен бути притягнутий до юридичної відповідальності.

5. *Універсальність*. Принципи правозахисної діяльності є аспектом особливого прояву загальних принципів права й являють собою вихідні ідеї, основні, найбільш загальні та керівні положення, які в сукупності визначають сутність правозахисної діяльності. Універсальність принципу базується на його всеосяжності, загальнообов'язковості, вищій імперативності та прямій дії.

6. *Комплексність*. Принципи несуть в собі вимогу комплексності, що передбачає їх одночасне, а не почергове, ізольоване дотримання на всіх етапах правозахисної діяльності. Принципи використовуються фронтально, всі одразу. Будучи частиною єдиної системи, кожний принцип характеризує певний аспект організації та діяльності суб'єктів правового захисту, і лише знаходячись у взаємозв'язку і взаємозалежності вони дозволяють усвідомити гуманну сутність правозахисної діяльності. Більш того, в силу різнобічності таких зв'язків відхилення навіть від одного принципу неминуче призводить до порушення інших, неможливості успішного виконання завдань правозахисної діяльності.

7. *Рівнозначність*. Принципи правозахисної діяльності як загальні фундаментальні положення рівні, серед них немає головних та другорядних, таких, що потребують реалізації в першу чергу, і таких, здійснення яких можна відкласти. Однакове значення всіх принципів правозахисної діяльності попереджує порушення процесу правового захисту.

8. *Стабільність*. Принципи правозахисної діяльності діють протягом певного, відносно тривалого часу. Однак, треба зазначити, що являючись стабільною категорією, розрахованою на перспективне застосування, принципи не є чимось раз і назавжди установленим, незмінним. Будучи явищем об'єктивним та відображаючи реальний стан суспільних відносин, принципи постійно вдосконалюються, змінюються разом із розвитком суспільних відносин. Проведена в нашій державі з часу проголошення незалежності робота по підготовці й прийняттю Конституції, законів у всіх сферах державної діяльності, в тому числі й у галузі правового захисту значно

поглибила демократичну сутність принципів, укріпила їх гарантії. Подальше удосконалення демократичного характеру принципів, їх нормативне закріплення є одним із основних завдань правової реформи, що проходить в Україні [7, с. 77-78].

9. *Взаємозв'язок та взаємодія принципів правозахисної діяльності.* Характерною особливістю цих принципів треба вважати те, що вони не розрізнені, а знаходяться в цілісній системі і субординації, яка відображає не тільки властивості юридичної надбудови, але й місце кожного з принципів у правозахисному інституті [8, с. 79]. Зв'язок принципів правозахисної діяльності визначається єдиною метою здійснення правового захисту щодо забезпечення прав і свобод людини та громадянина.

Таким чином, ознаки принципів правозахисної діяльності визначають основні напрями розвитку правових норм, виступаючи як керівні ідеї для законодавця у сфері захисту прав і свобод людини та громадянина. Вони є сполучною ланкою між основним закономірностями розвитку і функціонування суспільства і правовою системою, завдяки яким здійснюється адаптація законодавства до реальних вимог суспільства у сфері правового захисту.

Принципи правозахисної діяльності є наслідком багатовікового розвитку людства, результатом осмислення закономірностей розвитку суспільства в цілому, втіленням його демократичних та гуманістичних традицій. Більш того, окреслені принципи носять об'єктивний характер та обумовлюються станом суспільних відносин, рівень розвитку яких багато в чому визначається цілями та завданнями, що стоять перед суспільством. Так, наприклад, завдання побудови правової держави та формування громадянського суспільства, складовим елементом яких виступає правозахисна діяльність, дозволяє сформулювати відповідні принципи. Це своєрідна система координат, в межах якої повинна здійснюватися правозахисна діяльність правової держави й одночасно визначати вектор розвитку громадянського суспільства на майбутнє.

На нашу думку, під принципами правозахисної діяльності необхідно розуміти об'єктивно властиві для цієї діяльності відправні ідеї, безперечні вимоги, що ставляться до відповідних суб'єктів й які виражають найважливіші закономірності у сфері правозахисних відносин та відрізняються універсальністю, імперативністю та стабільністю.

Призначення принципів правозахисної діяльності обумовлене тим, що вони:

- 1) закріплюють основи (форми і методи) здійснення правозахисної діяльності в суспільстві;
- 2) спрямовують розвиток і функціонування правозахисної системи;
- 3) впливають на суспільні відносини через механізм правового регулювання;
- 4) формують у правосвідомості громадян повагу до права;
- 5) виступають важливим критерієм законності дій суб'єктів правозахисної діяльності.

Основні принципи правозахисної діяльності складають цілісну систему, до якої можна віднести: принцип гуманізму; принцип демократизму; принцип соціальної справедливості; принцип верховенства права; принцип законності; принцип рівності всіх перед законом; принцип гласності; принцип спільної діяльності органів державної влади України з органами місцевого самоврядування, об'єднаннями громадян, населенням; принцип незалежності суб'єктів правозахисної діяльності; принцип професіоналізму та компетентності.

Усі ці принципи правозахисної діяльності можна поділити на такі групи:

1) *загальні*: визначаються рівнем розвитку суспільства, що є результатом досягнення людства. До них слід віднести принцип гуманізму, принцип демократизму, принцип соціальної справедливості, принцип рівності всіх перед законом;

2) *спеціальні*: своєрідна система координат в межах якої здійснюється правозахисна діяльність. До цієї групи принципів належать: принцип верховенства права; принцип законності; принцип гласності; принцип спільної діяльності органів державної влади України з органами місцевого самоврядування, об'єднаннями громадян, населенням; принцип незалежності суб'єктів правозахисної діяльності; принцип професіоналізму та компетентності.

Окрім цієї класифікації, принципи правозахисної діяльності поділяються за сферою дії на міжнародні (основні ідеї, що закріплені в міжнародно-правових нормах) та національні (знаходять своє закріплення в нормах чинного законодавства окремої держави).

За структурою права, принципи правозахисної діяльності поділяються на види:

1) матеріальні та процесуальні; 2) публічні та приватні; 3) об'єктивні та суб'єктивні.

Необхідно зазначити, що наведену класифікацію принципів правозахисної діяльності не слід сприймати як універсальну, а треба розуміти як заклик до встановлення інших, нових критеріїв їх систематизації.

Отже, перелічені вище принципи необхідно розуміти як відправні ідеї, безперечні вимоги, що ставляться до суб'єктів правозахисної діяльності, а тому їх слід враховувати при реформуванні системи правозахисних органів. Адже при дотриманні та виконанні цих основних принципів суб'єктами правозахисної діяльності з впевненістю можна говорити про реальність існування правової держави в Україні.

Використані джерела:

1. Вишковська В. І. Загальнотеоретична конструкція механізму правозахисної діяльності в Україні / В. І. Вишковська // Науковий часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова. Серія № 18. Економіка і право. – Випуск 16. – К. : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2011. – С. 53-58.
2. Вишковська В. І. Форми здійснення правозахисної діяльності в Україні / В. І. Вишковська // Науковий часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова. Серія № 18. Економіка і право. – Випуск 25. – К. : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2014. – С. 136-142.
3. Білозьоров С. В. Правозахисна функція держави: сутність та механізм здійснення в Україні: [монографія] / С. В. Білозьоров, В. І. Вишковська. – К. : ФОП Кандиба Т.П., 2015. – 168 с.
4. Волинка К. Забезпечення прав і свобод особи в Україні: теоретичні і практичні аспекти / К. Волинка // Право України. – 2000. – № 11. – С. 30-34.
5. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [укл. і гол. ред. В. Т. Бусел]. – К. : Ірпін'я : ВТФ "Перун", 2002. – 1440 с.
6. Колодій А. М. Принципи права України: [монографія] / А. М. Колодій. – К. : Юрінком Інтер, 1998. – 208 с.
7. Орловський О. Поняття принципу права / О. Орловський // Науковий вісник Чернівецького університету. – 1997. – Вип. 11. – С. 81-84.
8. Кучук А. М. Принципи правоохоронної діяльності / А. М. Кучук // Юридична Україна. – 2005. – № 2. – С. 77-81.

Билозёров Е. В. Принципы правозащитной деятельности: доктринальный подход.

В статье исследованы теоретико-правовые основы развития принципов правозащитной деятельности в условиях формирования правового государства и гражданского общества в Украине, а также рассмотрены их понятие, признаки и виды.

Ключевые слова: правозащитная деятельность, принципы правозащитной деятельности, правовое государство.

Bilozorov Y. Principles of human rights activities: doctrinal approach.

Investigating the principles of human rights activities, the author notes that they have the same characteristics as the principles of law, namely: normativity; formal certainty; designation; binding, universality; complexity; equivalence; stability; interconnection and interaction of the principles of human rights protection. On the basis of the considered features, the researcher, in accordance with the principles of human rights, understands the objective ideas inherent in this activity, the indisputable requirements of the relevant subjects, and which express the most important laws in the field of human rights relations and differ in versatility, imperativeness and stability.

The author substantiates and selects the classification of the principles of human rights activities, which are divided into two groups: 1) general: determined by the level of development of society, which is the result of the achievement of mankind. These include the principles of humanism, democracy, social justice, equality of all before the law; 2) special: a kind of coordinate system within which human rights activities are carried out. This group of principles includes: the rule of law; the principle of legality; the principle of transparency; the principle of joint activity of state authorities of Ukraine with local self-government bodies, associations of citizens and the population; the principle of independence; the principle of professionalism and competence.

In addition to this classification, the principles of human rights work are divided according to the sphere of action on the international (main ideas, enshrined in international legal norms) and national (they are enshrined in the norms of the current legislation of the individual state).

In the structure of law, the principles of human rights activities are divided into types: 1) material and procedural; 2) public and private; 3) objective and subjective.

In general, the purpose of the principles of human rights protection is due to the fact that they: 1) establish the basis for the implementation of human rights activities in society; 2) direct the development and functioning of the human rights system; 3) influence social relations through the mechanism of legal regulation; 4) form in the justice of citizens the respect for the right; 5) serve as an important criterion for the legality of actions of human rights activists.

Keywords: human rights activities, principles of human rights protection, legal state.

УДК 340,15:342.7(430-477)

Гавронська Т. В.
кандидат юридичних наук,
старший викладач кафедри правознавства
Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова

**ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ
В РОМАНО-ГЕРМАНСЬКІЙ ПРАВОВІЙ СИСТЕМІ:
ДОСВІД ФЕДЕРАТИВНОЇ РЕСПУБЛІКИ НІМЕЧЧИНИ ТА УКРАЇНИ**

У статті проаналізовано правове забезпечення прав і свобод людини в романо-германській системі на основі характеристики досвіду Федеративної Республіки Німеччини та України, відображено їхню подібність за наявності відмінних ознак.

Ключові слова: забезпечення прав і свобод людини, романо-германська правова система.

В умовах розвитку державності України ключове місце належить формуванню правової системи, в якій одним із основних елементів є права і свободи людини з позицій як внутрішньодержавного, так і загальносвітового значення. Але на сьогодні існує ціла низка неврегульованих питань у сфері правового забезпечення особистих, політичних, соціальних, культурних, економічних прав і свобод людини. Зокрема, у